

FRONT-LINE

Matej Bogataj*Beseda labirinta, labirint besede***Tomo Virk: BELA DAMA V LABIRINTU**

Literarno umetniško društvo Literatura, Ljubljana 1994

Borges je nedvomno tisti avtor, ki je najbolj zasekal in zaznamoval v svetu zadnjih nekaj desetletij, pri nas pa vsaj zadnje desetletje proznega ustvarjanja. Najprej z razširjanjem proze s paraliterarnimi žanri, torej s filozofičnostjo in teoretizacijo, ki je legla na dušo ameriškim profesorjem kreativnega pisanja in sploh vsem, ki so dajali prednost šolanim piscem pred tistimi z videnji. Borges je bil zaščitna znamka povojnega aleksandrinizma. Hkrati je Borges kot mislec pomemben in vpliven soustvarjalec štimunge, v kateri se je s stopnjujočimi problemi z identiteto po izgubi njenega temelja znašel zanikrni ostanek subjekta; populistični dosledni idealizem pa ideja o korespondenci med izmišljijami vseh vrst in realnostjo, predvsem pa privilegiranje prvega pred drugim so nedvomna tista obča mesta, na podlagi katerih smo razumeli premike v senzibilnosti prejšnjega desetletja.

Bela dama v labirintu Toma Virka je prva domača monografija o Borgesu, ki se ga loti – kljub zavesti, da "je Borges vedno nekdo drug", torej nekaj kontradiktornega, paradoksalnega, shizoidno neulovljivega – kot nosilca posebne "metafizike", torej predvsem kot misleca in manj na podlagi njegovih proznih ali pesniških del. Ta so vsita v Virkovo pisanje, vendar predvsem kot nosilci esejistično-filozofskih vsebin, kot podlaga za rekonstrukcijo "idejnega svet J. L. Borgesa", kar je tudi pojasnjevalni podnaslov monografije, čeprav je ravno zaradi narave Borgesovega pisanja "težko ločiti esej od fikcije".

Virk se loti štirih za Borgesa ključnih pojmov; odnosa do časa, ponavljanja, labirinta in besede, ki pa so pogosto tesno prepleteni.

Že čas je za Borgesa nekaj sukcesivnega, nekaj, kar si sledi kot zaporedje, hkrati pa nekaj ponavljajočega, torej nelinearnega, podobno kot

pri nekaterih mislecih od antičnih prek Hegla, Avguština, Hegla in Nietzscheja. Vse to dela Borgesovo pojmovanje časa "paradoksalno", kot zapiše Virk, tudi zato, ker se ravno zaradi ponavljanja, kakršno je možno skozi spomin, Borges izogne zapadenju smrti in propagira svojevrstno večnost, ki jo omogočajo tudi spekulacije o nepovezljivih, vzporednih in neodvisnih časovnih tokovih.

Virk potem detektira – zazna in detektivsko zasleduje – Borgesovo razmišljanje o večnosti, ki, paradoksalno, nastopa kot vsota vseh nepreštevni časovnih tokov, skupek vseh časov. Čas je torej nekaj, kar omogoči mislecu postopno prilagajanje na bit, ki je, če bi jo ugledali v hipu in ne postopoma, ne bi prenesli. Misel na večnost je očitno enako "grozljiva" kot grožnja smrti, ki je spekulacijo sprožila, saj pride z njo tudi "neznosna" nesmrtnost, ki je nemogoča tudi zaradi omejenih možnosti sveta in njihovega postopnega izčrpavanja. Človek je torej obsojen na čas, "človek je čas in tak po svojem bistvu minljivo, torej smrtno bitje". (str. 25) Vrnitev na začetek prebije Borges z drugačno, znosno obliko nesmrtnosti, takšno, ki nastane ob predpostavki na identiteto trenutkov in situacij in nas kaže kot ponavljajoče tuje in ne lastne doživljanje.

"Problematika časa se v končni posledici izteče v problematiko ponavljanja," pravi Virk (str. 26). Paradoksalno, tokrat z močno naslonitvijo na Zenona, ugotovi Borges, da je že ob spominu mogoče ponavljanje, kar ruši linearnost časa. In v času naj bi šel človek skozi različne "vloge", v katerih naj bi izčrpal vse možnosti eksistence, kar hkrati pomeni, da je "vsak človek ... vsi ljudje". Virk natančno razkrije vse "večkrat ... bizarne pobude" za takšne trditve, predvsem Schopenhauerja, Kierkegaardova razmišljanja o izvirnem grehu, Plotina ... In razmišljanja o arhetipih kot posnetkih ideje, ene in iste ideje, kar jim daje identiteto in izničuje pluralnost. V dveh identičnih trenutkih torej obstaja identiteta tega zadnjega ponavljalca s tistim prvim, na primer z Adamom in Evo.

Ponavljanje enega in istega, regressus ad infinitum, mise en abyme so pojmi, ki nas s svojo paradigmatško labirintnostjo vodijo še k enemu ključnih Borgesovih pojmov, ne le na motivni ali pripovedni, temveč tudi na strukturni ravni. Po natančni analizi Virk pokaže, da je Borgesov model labirinta rizom, kar ob dosledni razsredičenosti predpostavlja, da "smo vsi isti jaz in zunaj nas ni nobenega Boga. Ali še bolj radikalno; nobenega Boga, ki bi nas sanjal. Svoj lastni sen smo, svoja lastna predstava." (str. 55) "Svet s tem ni več resničen, edina realnost, ki nam preostaja, je – v skladu z wittgensteinovsko in poststrukturalistično paradigmo – jezik, in sicer kot jezik kot intertekstualna mreža pomenov, katere paradigmatška metafora je

seveda knjižnica." (str. 57)

In – nadaljuje Virk – če že ni Boga, ga je treba z nečim nadomestiti. "Zato je Borges v Babilonsko knjižnico skril Besedo," kar je želja po orientaciji v nepreglednostih labirinta in hrepenenje po nesmrtnosti hkrati. Ob tem, da je iskanje Besede iskanje vsebine in oblike, izenačevanje označevalca in označenca, torej znaka in referenta, magične enotnosti, pa je iskanje Besede edina možna pisateljska opcija; kreacija izmišljenih svetov labirintov, v katere lahko položi smisel, preglednost in v katerih suvereno vlada. V katerih je sam Bog, ki pozna vse poti in pasti.

Po tej "analizi" sledi Virkova "sinteza", v kateri postavi Borgesovemu idejnemu svetu ob bok Schopenhauerja, "saj Schopenhauerjeva izjava, da je 'svet zaporedje predstav, ki jih med seboj povezuje zakon kavzalnosti' najbolj zgoščeno povzema Borgesov filozofski nazor." (str. 69) Ob tem se nam izmuzne ideja ponavljanja, ki jo Virk še enkrat razloži s pomočjo mitološkega mišljenja, kakor ga je razkril Eliade; delo obeh polihistorjev kliče po zanikanju zgodovine in njene teleološkosti, do česar je po njuni smrti tudi prišlo in sprožilo poplavo postmodernih razprav. Vendar Virk analogije le sugerira, eksplicitno se namreč izogne vsakršnim trdnim paralelam in morebitnim pojmovnim obkrožanjem postmoderne.

Temu "osrednjemu" delu sledijo trije dodatki, ki niso nič napaberkovanega, temveč so – skladno z razmerjem do osrednjega pri Borgesovem in Virkovem delu – po obsegu enako obširni kot prejšnji del. Gre za fragmente, ki se pod naslovom Naratološki nastavki (seveda: še enkrat) ukvarjajo z odnosom do fikcije, do vdora Borgesa kot junaka v lastne zgodbe pa do zgodovine in njene objektivne resničnosti, do eseja kot parafilezofske ali paraliterarne forme in – seveda – do metafikcije. Knjigo *Bela dama v labirintu* pred izčrpnimi opombami in pregledom citiranih Borgesovih del zašpilita "komparativistični študiji"; prva detektira vpliv Borgesa na generacijo metafikcijcev: Braneta Gradišnika, Andreja Blatnika, Janija Virka, Igorja Bratoža in Alekso Šušlića, druga se ukvarja s paralelami med Borgesom in manieristi iz šestnajstega in sedemnajstega stoletja z eksplicitno izraženo predpostavko, da gre za dve pozni obdobji; prvo sproži epohalen prehod v moderno, drugo prehod v postmoderno.

Bela dama v labirintu je mešanica znanstvenega, načrtnega in izčrpnega pregleda vsega mogočega branja, od vseh dostopnih Borgesovih prevodov esejistike, pogovorov, komentarjev k lastnim delom, pa tudi teh del samih, ter morebitnih filozofskih vzornikov. S tem ko izpostavi štiri ključna mesta Borgesovega ustvarjanja, Virk samo obkroži tisto, kar je v središču Borgesovega "idejnega sveta" in hkrati njegove refleksije. Pri tem je zaradi

izredne in večkrat tesne prepletenosti, ki je pogosto paradoksalna in celo kontradiktorna – in s tem dopolnjujoča – pogosto razkri(nka)vanje virov, ki jih je eklektik Borges popasel. Vendar se Virk tokrat zaveda, da idej ni mogoče brez preostanka prelivati iz filozofije v prozo ali poezijo; natančne primerjave mu rabijo najbolj pogosto predvsem kot sugestije, kot bolje artikulirana ali razumljivejša smer razmišljanja, zato jih v trenutku, ko se približa "jedru" problema, opusti in se zadeve loti iz drugega zornega kota. Pri tem je seveda tudi njegova knjiga "redundantna", to je položeno že v samo repetitivno naravo gradiva, s katerim se ukvarja; ves čas poganja na pot ena in ista vprašanja in jih poskuša na čim mehkejši, čim manj nasilen in dokončen način razplesti. In ravno zato je *Bela dama v labirintu* kljub skrbnemu naboru referenc in izčrpnega, prav nič poljubnega pregleda gradiva predvsem esejistična knjiga, saj se zaveda, da Borgesovih nedorečenosti ne gre dorekati; tam so zato, da s svojo paradoksalnostjo na literaren način dopolnjujejo tisto, česar pojmovno ni mogoče izreči niti Borgesu. In zato, ugotavlja Virk, je Borges velik in zanimiv pisatelj, ne pa slab filozof.

Bela dama v labirintu je po načinu, na katerega je zgrajena, izomorfna pisanju, ki si ga jemlje za objekt. Zato ponavljanja in presvetlitve, zato vztrajanje pri fragmentih, ki so včasih nanizani logično oziroma linearno, eden za drugim, kot ponazoritev kontinuitete sproženega mišljenja, ki v svoji nujnosti pripelje do naslednjega za Borgega ključnega pojma, drugič hote razrahljani, stoječi sami zase, kot neodvisne poti k problemu. Zato se Virk ukvarja z enimi in istimi zgodbami in paradoksi in citati po večkrat, saj se pojavljajo zdaj znotraj esejistične obdelave časa, drugič labirinta, tretjič nečesa tretjega, potem kot nekaj primerljivega s filozofijo. Ravno zaradi zavozlanosti teh pojmov v tistem "idejnem svetu" se je treba vozla lotiti z razpletanjem enih in istih druga v drugo zavozlanih zank.

Temu podobna je umestitev Borgega v sendvič, ki ga s svojim delom predstavljata Schopenhauer na eni in Eliade na drugi strani. Ali ponovno razmerje med realnostjo in izmišljijo, literaturo in esejistiko in podobnim. In v tem je *Bela dama v labirintu* po repetitivnosti podobna ne le Borgesovim labirintom in krožečim zgodbam, temveč tudi nenehnemu zaganjanju in poganjanju Kermaunerjeve esejistike – s to razliko, da ostaja ves čas trdno navezana na svoj predmet, na Borgega, brez odštekanih ekskurzij na vsa mogoča področja, če se le da, s kar najmanj razvidno povezavo s predmetom, na katerih se zadnje čase izgubljajo Kermaunerjeva kramljanja s sabo.

Bolj teoretska sta tista dela knjige, ki ju Virk uvršča "na področje

komparativističnih raziskav geneze-vpliva", torej izčrpen pregled Borgesovega vpliva na slovensko mlajšo generacijo prozaistov in njegova sorodnost z manierizmom. Za obe lahko rečemo, da je njihova odlika predvsem izčrpno poznavanje Borgesovega dela, ki ga je potem toliko lažje opremljena s citati aplicirati na vzete primere. Če smo do sedaj pisali predvsem o tem, da se velik del slovenske metafikcije neposredno ali prek Barthovih esejev sklicuje na Borgesa, je ravno primerjava mest v literaturi pokazala, katera korespondirajo s katerimi Borgesovimi prozami, esejji, trditvami.

Povedano drugače: po *Beli dami v labirintu* bo ugotavljanje borgesovščine jalovo početje. Najprej zato, ker je za nazaj, za čase, ko je bil takšen način pisanja še nekaj potentnega, že narejeno. Potem pa tudi zato, ker bo navzočnost Borgesa – vsaj dokler se ne odkrije kakšna njegova spregledana dimenzija, ki jo bo mogoče videti šele v prihodnosti – v prozi nujno že dokaz epigonskosti. Virk je torej sklenil in pripeljal do pojma, s tem pa kot učinkovito in zgolj literarni odprtosti lastno pokopal tisto, kar se je od Juvanovega pisanja o medbesedilnosti do teorije o metafikciji in postmodernizmu vleklo skozi mnoge Literature do trenutka, ko je v zadnjem času postala najbolj reprezentativna oblika generacije ravno esejistika oziroma refleksija.

Z Belo damo v labirintu je postala vsakršna nadaljnja literarna navezava na Borgesa nepotrebna, epigonska, mrtva in iztrošena.